

ФТАР 16.41.25

Ғылыми мақала

Ш.Ә. Рамазанова, А.Ә. Рамазанова*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан**№1 мектеп-гимназия, Алматы, Қазақстан**(E-mail: shaigul69@mail.ru)***Махмұт Қашқари. Өмірі һәм шығармашылығы**

Аңдатпа. Мақалада Махмұт Қашқаридің «Диуани лұғат ат-түрік» еңбегінде өзі жайлы айтқан деректерді жылнамалық жазбалармен салыстырып, ғалым тұлғасына тарихи-саяси тұрғыдан баға беріледі. Ғалым өмірін Қарахан дәуіріндегі саяси оқиғалармен байланыстыра зерттеп, ғұмыр кешкен ортасын бағамдап, ата тегін анықтап, адами болмысын ашып көрсету. «Диуани лұғат ат-түрік» еңбегі мен Шейх Ахметтің «Сахайб Әл Акбар» шежіресі зерттеу нысаны болып табылады.

Түйін сөздер: Махмұд Қашқари, Қараханид кезеңі, Шейх Ахмед, Диван лұғат ат-түрік

DOI:

Түсті: 13.08.2024; Мақұлданды: 19.09.2024; Онлайн қолжетімді: 5.12.2024.

Мұсылман ренессансының жарқын өкілі Махмұт Қашқари түркология ғылымына өлшеусіз үлес қосып, артына мол мұра қалдырған ғұлама ғалым. Тағдыр тауқыметін ерте бастан тартса да, мойымай, қиындықтармен күресіп, жеңіп шыққан дара тұлға. Өмірінің қия-қалтарысы көп, құпия-сырға толы, тіпті кейбір тұстары әлі күнге дейін жұмбақ. Ғұмыр жолы ауыртпалықпен өрілсе де, ғылымға сіңірген еңбегі ерен. ХІ ғасырда жазылған «Диуани лұғат ат-түрік» кітабы ғасырлар бойы шаңға көміліп, тарих қатпарында құпия көмбедей елеусіз қалғаны да рас. Ғұлама әйгілі еңбегін жазу үшін бұралаң жолдардан, тар соқпақтардан өтті. Білім-ілім іздеп, ғылым қуып, Қашқар, Самарқан, Бұқара, Нишапур, Бағдат қалаларын шарлады. Түркі халықтарының этнографиясын, тарихын, фольклорын, лексикологиясын түгендеп, грамматикасын түзу үшін көршілес тайпалардың қонысын тегіс аралады. Өз кезегінде «Диуани лұғат ат-түрік» еңбегі де түркі жұртымен қайта қауышу үшін ұзақ сапар шекті. Қолжазбаның түпнұсқасы сақталмаған. А. Абулфатхтың 1266 жылы жасаған көшірмесі 1915 жылы Ыстамбұл қаласында Әли Емірі ефендінің қолына түсіп, ғалымдар қауымына белгілі болды. 1940-1941 жылдары түрік тіліне аударылды. 1955 жылы ағайынды Мұхаммед Пейзи мен Ахмет Зияи ұйғыр тіліндегі нұсқасын әзірлегенімен, Шығыс Түркістандағы саяси ахуалға байланысты 1981-1984 жылдары жарық көрді. 1960-1963 жылдары Салих Муталлибов «Түркі сөзләр Дивани» деген атаумен өзбек тіліне тәржімалады. Ал қазақ тіліне аударуға тек тәуелсіздік жылдары ғана мүмкіндік туды. Атақты ақын, белгілі ғалым Асқар Егеубаевтың қажыр-қайратының арқасында 1997-1998 жылдары 3 томдық «Түрік сөздігі» жарық көрді.

Біздің есебіміз бойынша, бес жылдан кейін ғалымның туғанына мың жыл толады. Бұл тақырыпты қаузаулап жүргенімізге біраз уақыт болды. Осыдан оншақты жыл бұрын Махмұт Қашқаридің өмірі мен шығармашылығына қатысты тың деректер жинау, дәйектер іздеу, зерттеу мақсатымен Қашқар қаласына арнайы барып-қайтқанбыз. Ғұламаның кесенесіне тағзым етіп, бейнетаспаға жазып, суретке түсіріп, мұражайындағы

қолжазбаларының көшірмесін жасатып алғанбыз. Кесене шырақшысы мен жергілікті көнекөз қарттардан Махмұт Қашқаридің өмірбаянына қатысты біршама мәлімет жазып алған едік. Қашқар қаласында әйгілі ғалым өмір сүрген заманның тынысымен тыныстап, демін сезінгендей болдық. Ойшыл мақсат-мұратын іске асыру мен құнды еңбегін жазу барысында көп қиындық көрген, тағдыр тауқыметін тартқан. Сол қиындықтарды қалай еңсергенін түсіну үшін ғұмырнамасы жайлы там-тұмдаған деректерді тарихи оқиғалармен, жылнамалық жазбалармен салыстырып көру керек. Сонда ғана ғалымның жұмбаққа толы өмірі мен шығармашылығы өз құпия-сырын айқара ашпақ. Шындық өзінен-өзі су бетіне қалқып шығады.

Махмұт Қашқари 1029 жылы туып, 1101 жылы дүние салған. Толық аты-жөні – Махмұт ибн әл Хусейн ибн Мұхаммед. Туған жері – Ыстықкөлдің оң жақ жағалауындағы Барсхан қаласы. Кіндік қаны тамған топыраққа қатысты зерттеушілер тұжырымының бір жерге тоқайласуына ғалымның өз жазбасы мен дөңгелек картасы септігін тигізгенін атап айтқан жөн. Картаға дүниенің кіндігі етіп Барсхан қаласын көрсеткен, әрі ол жайлы егжей-тегжейлі сипаттап, туған жері екенін емеурінмен танытады. «Барсхан – Афрасиаб ұлының есімі. Барсхан қаласын сол салдырған» [1, 287], –деп жазады. Сондай-ақ, шаһар маңындағы тұрғын жайларды атағанда: «біздің жайлау», «біздің жер» деп түсінік береді.

Махмұттың Қарахан мемлекетіндегі ақсүйектер әулетінен шыққаны белгілі. Кесене шырақшысы: «Ғалымның үлкен әкесі Боғра хан Махмұт Қарахандар дәуірінде патша болған», – десе, тарихи деректер де оны растап: «М. Қашқари Қарахандар династиясына жататын тайпадан шыққан. Оның әкесі – Хусейн ибн Мұхаммед Барсхан қаласының билеушісі болған» [2, 97] деп көрсетеді.

Ғалымның Қарахан мемлекетін басқарған атасы – Ша-Махмұт Харун Боғра хан. Шамамен 946-992 жылдары ел билеген. Ол Сартұқ Боғра ханның жолын жалғастырып, мемлекет аумағын кеңейтті, ислам дінінің терең тамыр жаюына ықпал етті. Самани билеушілермен ұзақ соғыс жүргізіп, 990 жылы Испиджап, Шаш, Самарқан қалаларын жаулап алып, 992 жылы Бұқараны бағындырып, Қарахан мемлекетінің қанатын кеңге жайды. Араб тарихшысы Шейх Ахметтің жазуынша, Ша-Махмұт Харун Боғра хан діншіл, білімпаз адам болған. Ғалымдық пен тақуалық Махмұт Қашқариге атасынан берілген.

Текті әулеттен шыққандықтан Махмұт сапалы білім алуға қол жеткізді. Әкесі қызмет бабымен Қашқарға ауысқанда сондағы ғұламалардан тәлім алды. Мұнда ол география, тарих, әдебиет, астрономия ғылымдарымен танысты. Кейінірек Самарқан, Бұқара, Бағдат қалаларына барып, білімін одан әрі жетілдірді. Сонымен қатар, ғылымнан бөлек, әскери істердің де майталманы болған. Оны «Диуани лұғат ат-түріктің» әлқиссасында өзі де айтады: «Сонымен, мен сол түріктердің қызыл тілге ең шешендерінен, ең әдемі әңгімешілерінен, ең бір зеректерінен, ең білгірлерінен, ежелгі асыл тайпаларынан уа соғыс ісінде мықты найзагерлерінен болғандығымнан, олардың шаһарлары мен сахарасын бастан-аяқ аралап шықтым»[3, 30]. Махмұт Қашқари ел бастаған көсем, сөз бастаған шешен, әңгімеші, зерек, білімдар ғана емес, соғыс өнеріне де жетік жан-жақты тұлға болған. Елдегі сарай төңкерісінен кейін Махмұт Қашқари туған өлкесінен кетуге мәжбүр болады. Кесене шырақшысы: «Ғалымның үлкен әкесі Боғра хан Махмұт Қарахандар дәуірінде патша болған. Өмірінің соңында ғалымның досы, Боғра ханның баласы Ибрахимды хан қылып тағайындамақшы болады. Махмұт Қашқаридің туған-туыстарына у беріп өлтіріп, қастандық жасалады. Өз басы әупіріммен аман қалып, 1052 жылы туған жерін тастап, түрік елдеріне ауып кеткен», – дейді. Тарихи деректерге сүйенсек, бұл кезде шынында да Қарахан мемлекетінің шаңырағы шайқалған шақ еді. Оның басты себебі – қарлұқ элитасының билікке ұмтылуы. Нәтижесінде, X ғасырдың аяғында Қарахан әулеті екі саяси топқа жіктеліп, Жүсіп Қадыр ханның ұлдары – Әбу Шуджа Әли Арыслан хан мен Харун Боғра хан (ғалымның атасы емес, туысқаны) бір-

бірімен араздаса бастады. Ұзаққа созылған сарайдағы текетірес ХІ ғасырдың отызыншы жылдары одан әрі ушығып, алып мемлекетті екіге бөліп тынды. 1041 жылы бір-бірін мойындамайтын Батыс және Шығыс қағанаттары пайда болды. Батыс Қарахан қағанатына Бұқара, Мәуренахр мен Ходжентке дейінгі жерлер кірсе, Шығыс Қарахан қағанаты Қашқар, Баласағұн, Барсхан, Ферғана, Испиджаб, Шаш, Жетісу аймақтарын қамтыды.

Мемлекет екіге бөлінгенімен, ағайынды билеушілердің талас-тартысы тоқтамады. Шамамен, 1047 жылы Шығыс қағанаттың ханы Боғра туған ағасы Арысланға қарсы соғыс ашып, жеңіске жетеді. Боғра хан ағасы Арысланды тұтқындап, зынданға қамады. Ғалым шығыс қағанатта тұрғандықтан әрі «мықты найзегер болғандықтан» мұндай әскери қимылдарға қатысуы бек мүмкін. Шығыс Қарахан қағанаты аумағы үлкен, экономикалық қуаты жоғары болғанымен, ішкі саясаты шиеленіскен жағдайда еді. Бұл жөнінде 1631-1702 жылдары өмір сүрген араб тарихшысы Шейх Ахмет «Сахайб Әл Акбар» еңбегінде аса құнды деректер қалдырған. Қарахан хандарының толық шежіресін түзген ол кітабының әлхисасын: «Өздерін Афрасиаб ұрпағынан тарататын түрік қағандары», – деп бастайды. Ғалымның елден кетуіне мәжбүр еткен саяси төңкерістің мән-жайын баяндайды. Шейх Ахмет: «Харун Боғра хан бүкіл Түркістанды жаулап алды. Сосын ең үлкен баласы Хусейн Чақыр тегінді тақ мұрагері етті. Боғра ханның бір әйелі болған. Ол әйел бұған қарсы болып, Хусейн Чақыр тегінге у беріп өлтірді. Соның кесірінен Хусейн Чақыр тегіннің өзі мен отбасында бірнеше адам қаза тапты. Бұл әйел күйеуін де (Боғра ханды) өлтірді. Зынданда жатқан күйеуінің ағасы Арыслан ханды да буындырып өлтіртті. Бұл оқиға 1047 жылдың 28 маусымы мен 1048 жылдың 16 маусымы аралығында болды», – деп жазады [4, 240].

Шежірені басшылыққа алсақ, Боғра ханның Ибрахимді мұрагер еткісі келмегенін байқаймыз. Шейх Ахмет: «Күйеуінің жанындағы кісілерді де өлтіріп, баласы Ибрахимді басшы қылды. Сосын үлкен бір әскерімен Барсхан қаласына қарай шықты. Қала иесі Инал тегінмен соғысты. Соңында Инал тегін жеңіп, Ибрахимді өлтірді. Бұл жеңілістен кейін Ибрахимнің әскері тарыдай шашырап, анасына қайтып барды. Одан кейінірек Боғра ханның ұлдарының арасында келіспеушілік пайда болды», – дейді [4, 240].

Шейх Ахметтің деректеріне сүйенсек, сарай төңкерісі бәйбіше мен тоқал арасындағы бақталастықтан туындаған. Махмұт Қашқаридің отбасы мен туыстары уланып өлгені мәлім. Бәлкім, қан жағынан Хусейн Чақыр тегінге жақын болар. Себебі, екеуінің де тегі Хусейн. Сонымен қатар бүлікшілердің қол бастап Барсханға аттануы да күмән тудырады. Себебі, Махмұттың туған жері, әрі әкесі сол қаланың әмірі болған. Бүлікші Ибраһим Чақыр тегіннің жақтастарын толық құрту үшін Барсханды шапса керек. Алайда, «қастандық ұйымдастырған төңкерісшілер жеңілді. Махмұт не үшін елінен кетеді?» деген заңды сұрақ туады. Бұл сауалға «Одан кейін Боғра ханның ұлдарының арасында келіспеушілік пайда болды» деген сөз жауап беретіндей. Ғұламаның ұзақ уақытқа созылған талас-тартыстан, саяси ойындардан қажып, ғылымға біржола бет бұруы да көңілге қонымды. Десе де, тарихшы С. Сыздықов Шейх Ахметтің деректеріндегі дәйектерді құптай қоймайды. Ол сарай төңкерісі жайында: «1056 жылы Қадырханның ұлы Инал тегін өкімет мұралығы жолындағы күресте інісі Сүлейменнің иелігін басып алады. Бірақ көп ұзамай оған у беріп өлтіреді. Тәж-таққа Инал тегіннің баласы Ибрахим отырады. Бірақ ол да, біраз уақыттан кейін Барсхан әміршісімен болған ұрыста қаза табады» [4, 153], – деп жазады. Екі тарихшы бір уақиғаны әртүрлі баяндап, жылдарды да әрқилы көрсетеді. Сондай-ақ, Сыздықовтың нұсқасында Инал тегіннің қолынан өлген Ибрахим оның ұлы болып шығады. Қалай айтсақ та, Чақыр тегін мен Ибрахим де ғалымның туыстары. Екі нұсқадағы да ортақ шындық: Ибрахимнің бүлік шығарып, Барсхан қаласында қаза табуы. Кім-кімді уласа да, Қашқаридің ет-жақындары.

Ғалымның төңкерісшілер жағында болғанын немесе болмағанын тап басып айту

қиын. Белгілісі ордадағы бүлікті пайдаланған Самарқан әмірі Тоғрыл ханның шығыс иелікке шабуыл жасағаны. Нәтижесінде, Тоғрыл хан шығыс қағанатты 1059-1074 жылдар аралығында биледі. Сірә, бастары бір қазанға сыймаған Боғра ханның ұлдары мен туыстарын қуып шықса керек. Бұл қисынды да. Себебі, Махмұт Қашқари Тоғрылдың көзі тірісінде Қашқарға аттап баспаған. «Бөлінгенді бөрі жейді» деген осы. Бастары бірікпей, бір-бірімен айтысып-тартысып, қырқысып жүріп, өзгенің жемтігіне айналды. Бұл да дәл қазіргі кезде біз есте тұтатын тарихтың ащы сабағы. Береке-бірлігіміз бекем болғанда ғана жеңіс пен табысқа жетеміз. Ал алтыбақан алауыздыққа жол беріп алсақ, ауыздағымыз бен қолымыздағымыздан, яғни барымыздан айырыламыз. Ойланатын-ақ жайт!

Саяси мансаптан күдер үзген Махмұт ғылымға біржола бет бұрды. 1057-1072 жылдары Орта Азияда тұрғанда ауыл-қыстақтарды аралап, халықтың тұрмысын, салт-санасын, әдет-ғұрпын зерттеді. «Түркі тілдер сөздігі» үшін мәліметтер жинайды. Бұл үшін уақыты мен қажыр-қайратын да аямай, аянбай тер төгеді. Ол еңбегін бір тайпа емес, бірнеше тайпалар лексиконы негізінде жазды. Атақты ғалым өз еңбегін қалай жазғанын, алдына қойған мақсат-мұратын былайша түсіндіреді: «Мен түріктер, түркмендер, оғыздар, шігілдер, иағмалар, қырғыздардың қалаларын, қыстаулары мен жайлауларын көп жылдар бойы араладым. Сөздерін жинап, түрлі-түрлі сөз қисындарын үйреніп, айқындап отырдым. Мен бұл ісімді тіл білмегендігімнен жасаған жоқпын, сол тілдердегі сөздердің көп байқалмайтын мәселелерін айқындап, аңғару үшін жасадым. Бұл шығармам мәңгі ескерткіш болсын деп, Құдайға сыйынып, кітапты жаздым. Кітап «Диуани лұғат ат-түрік» деп аталады» [5, 153]. Осыдан-ақ ғалымның қалай және қай бағытта еңбектенгенін анық аңғаруға болады.

Жазар туындысын жүйелеп, тиянақтаған соң, 1074 жылы Бағдат шаһарына барып жазуға кіріседі. Төрт жылдық тынымсыз еңбектің арқасында әйгілі кітаптың соңғы нүктесін қояды. Еңбекті Бағдат Халифасы Убул Қасым Абдуллаға сыйға тартады. Онда түркілер тарихы, түркі тайпалары, орналасқан мекен-жайлары, тұрмыс-тіршілігі, мәдениеті, экономикасы, салт-дәстүрлері, әдет-ғұрыптары туралы кеңінен айтылады. Ең бастысы түркі тілі мен диалектілерін жан-жақты зерттеп, ғылыми айналымға енгізді. Сондай-ақ түркілердің жазу стилі, олар қолданған 18 әріптен тұратын әліпби және тілдерді классификациялау секілді құнды ақпарлар бар. Соның арқасында әлемнің әйгілі түрколог ғалымдары осы еңбекті зерттеп-зерделеп, құпия-сырына үңіліп, жұмбақтарын шешті. Қазір Махмұт Қашқаридың «Диуани лұғат ат-түрік» еңбегін дүниежүзі біледі. Түпнұсқасы жоғалып кетсе де, көшірмесі арқылы жалпақ әлемге таралып, адамзаттық құндылықтар қатарына енгізілді. Бұл кітап қазір дүниежүзінің көптеген тіліне аударылып, ғылыми-зерттеу нысанына айналды. Сондай-ақ ойшыл аталмыш еңбегінде түркі халықтарының ерлігі мен өрлігін термелей келіп, түрік тілін үйренуге шақырады. Түрік тілінің ғажайыптығы мен ғаламат сырын сипаттап, ұзақ жасағанын қалайтынын жеткізеді. Түркі жұрты дәріптеледі. Міне, бұл жағынан алғанда да елдік, түркілік мүддені қорғап, өз жұртының мәртебесін жоғары көтергенін анық байқауға болады. Қазіргі ғалымдарға осындай патироттық сезім жетіспей жататыны жасырын сыр емес. Жас ұрпаққа бұл да керемет үлгі-өнеге. Өз елі мен жұртының тілін тыңғылықты зерттеп-зерделеп, кеңінен насихаттау да отансүйгіштіктің жарқын көрінісі. Көріп отырғанымыздай бұл тұрғыда да Махмұт Қашқари мен оның еңбегінен көп нәрсе үйреніп, айтарлықтай сыр түюге болады. Ғұлама ғалым бастаған игілікті одан әрі жалғастыру бүгінгі ұрпақтың еншісіндегі іс. Түркі жұрты мен оның береке-бірлігі, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, тілі, мәдениеті мен өнері мәңгі жасай берсін! Ендігі кезектегі басты назарда ұстайтын дүние – Махмұт Қашқаридың осы «Диуани лұғат ат-түрік» еңбегінің түпнұсқасын іздеп-табу. Егер оған қолымыз жетсе, ғылымдағы үлкен жаңалық болар еді. Осы бағытта зерттеу һәм іздестіру жұмыстарын жүргізу болашақтың еншісінде.

Махмұт 1078 жылдың аяғында туған жері – Қашқарға оралады. Төрт жыл бұрын Тоғрыл хан өліп, ғалымға төнген қауіп біршама сейілген. Сондай-ақ, жасы жетпіске келген, саналы ғұмырын ғылымға арнаған ғалым саяси тұлға ретінде де қауіп төндіре қоймайтын. Тоғрыл көзі тірісінде ұлы – Шемсүлмүлік Насырды мұрагер етіп тағайындаған еді. Өйтсе де, хан өлісімен, інісі Тоған хан Насырға қарсы шығып, бес жылға созылған азаматтық соғыс жүргізді. Тек 1079 жылы ғана Насыр таққа отырды.

Ғалым өмірінің соңғы жылдары тыныштықта өтті. Қашқарда Нәзір Сахида атты мешіт салып, шәкірт тәрбиеледі. Осы тұста ғалымның емін-еркін жүріп-тұруына Шемсүлмүлік Насырдың ықпалы болғаны анық. Шейх Ахмет билеушінің ғұламалар мен ғалымдарды ардақтағанын айтады. Ол: «Өзі ғалым еді. Көп шейхтерден нақыл және шарифат ілімін үйренді. Өзі құтпа да оқитын», – деп жазады. Әрине, мұндай келелі жиындарда мұсылман ренессансының жарқын өкілі болғаны сөзсіз.

Махмұт Қашқари 1101 жылы қайтыс болды. Шын мәнінде, ғалымның туған, дүние салған жылдарын анықтайтын тарихи құжат жоқ. Әр зерттеуші әртүрлі ой топшылап, өзінше кесім айтады. Кейбір ғалымдар кесенесіндегі баспалдақ саны 97 болуын ұстын ғып алып, ислам сәулет өнерінің қағидатымен ғұламаның 97 жыл ғұмыр кешкеніне уәкілдік беретінін айтады. Тарих – құжаттардан ғана емес, заттай деректердің қисындылығынан да құраларын білеміз. Дегенмен, бұл әлі нақты құжатпен дәлелденбеген дәйек. Бар болғаны қисын, болжам ғана.

Халық арасында таралған аңыз бойынша Махмұт Қашқари Қашқар қаласына қайтып оралғанда тілеулес жандар:

– Сен енді қашанғы өстіп бір күні анда, бір күні мұнда сенделіп жүре бересің? Бір жерге тұрақтамайсың ба? – депті жанашырлық танытып. Сонда Махмұт Қашқари:

– Мына қолымдағы асатаяғым қай жерде жапырақ жайса, сол жерге тұрақтаймын! – деген екен.

Сөйтіп Қашқарда жазбасын жазып, сызбасын сызып жүрген күндердің бірінде артына бұрылып қараса жерге шаншып қойған асатаяғы көктеп тұр екен.

Ғалым оған қуанып:

– Айқай! Асатаяқ көктеп кетіпті, менің жатар жерім осы екен! – депті-мыс. Содан бері оны «Айқай терек» атап кетіпті. Сол терек әлі күнге дейін өсіп тұр екен. Оны бізге осы аңызды айтып берген кесене шырақшысы көрсетті. Бұл аңыз түркі жұртының тарих толқынында Махмұт Қашқаридің еңбегін жоғалтып алса да, сүйегі асыл ғұламаны жүрек түкпірінде сақтағанының айқын дәлелі іспетті.

Қорыта айтқанда, Махмұт Қашқари өмірі қиындық пен қатерге толы болса да, өзінің саналы ғұмырын ғылым-білімге арнап, түркі жұртының алдындағы перзенттік парызын адал атқарып кетті. Мақалада келтірілген дерек-дәйектерден оның ақсүйектік құзыретін, жауынгерлік даңқын, білімі мен білігін, күш-қайратын түркі жұртының жоғын жоқтап, кем-кетігін түгендеп, келер ұрпаққа өшпес мұра қалдыру жолында сарп еткеніне көз жеткіземіз. Қамшының сабындай қысқа ғұмырын атақ-даңқ пен билік жолындағы күрестерге емес, халқының мәдени-рухани қазынасын молайтуға, байытуға, толықтыруға арнады.

Ғалым қайтыс болғаннан кейін де Қарахан ақсүйектерінің ішкі соғысы жалғаса берді. Ақыры жүз жылдан соң Хорезмшах мемлекетінің боданына айналды. Ал «Диуани лұғат ат-түрік» халықпен бірге жасап келеді. Бұдан кейін де адамзаттың ортақ игілігіне айналып, түркі жұртының ғылым-білімінің өсіп-өркендеуі мен рухани түлеуіне қалтқысыз қызмет ете бермек.

Әдебиеттер тізімі

1. Қасқабасов С. Қазақ әдебиетінің тарихы II том. – Алматы: «ҚАЗАқпарат», 2006. – 565 б.
2. Қазақ даласының ойшылдары IX -XII ғғ. – Алматы: «Ғылым», 1995. – 164 б.
3. Егеубай А. Түрік сөздігі I том. – Алматы: «ХАНТ», 1997. – 595 б.
4. Сыздықов С. Қарлық-Қарахан мемлекеті. – Астана: «Фолиант», 2004. – 327 б.
5. Пірәлиев С. Таным және студент. – Алматы: «Санат», 2007. – 210 б.

References

1. Qasqabasov S. Qazaq ädebietiniñ tarixı II tom. – Almatı: «QAZAqparat», 2006. – 565 b.
2. Qazaq dalasınıñ oyşıldarı IX -XII ғғ. – Almatı: «Ğılım», 1995. – 164 b.
3. Egeubay A. Türik sözdigi I tom. – Almatı: «XANT», 1997. – 595 b.
4. Sızdıqov S. Qarlıq-Qaraxan memleketi. – Astana: «Foliant», 2004. – 327 b.
5. Piräliev S. Tanım jäne stwdent. – Almatı: «Sanat», 2007. – 210 b.

Sh. Ramazanova, A. Ramazanova

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Gymnasium school №1, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: shaigul69@mail.ru)

Mahmut Kashkari. His life and creativity

Abstract. In this article, the data in Mahmut Kashkari's work «Dīwān Lughāt al-Turk» is compared with historical records, and the scientist's personality is evaluated from a historical and political perspective. Examining the scientist's life in connection with the political events of the Karakhan period, evaluating the environment in which he lived, determining his lineage and revealing human nature. The work «Dīwān Lughāt al-Turk» and Sheikh Ahmed's «Sohaib Ali Ekber» family tree constitute the subject of the research.

Keywords: Mahmut Kashkari, Karakhan period, Sheikh Ahmed, Dīwān Lughāt al-Turk

Ш. Рамазанова, А. Рамазанова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Школа-гимназия № 1, Алматы, Казахстан

(E-mail: shaigul69@mail.ru)

Махмұт Қашқари. Жизнь и творчество

Аннотация. В данной статье данные работы Махмута Кашкари «Диван Лутхат ат-Тюрк» сопоставляются с историческими записями, а личность ученого оценивается с исторической и политической точки зрения. Исследование жизни учёного в связи с политическими событиями караханского периода, оценка среды, в которой он жил, определение его родословной и раскрытие человеческой природы. Предметом исследования являются произведение «Диван Лутхат ат-Турк» и генеалогическое древо шейха Ахмеда «Сохайб Али Экбер».

Ключевые слова: Махмұт Қашқари, Караханский период, Шейх Ахмед, Диван Лутхат ат-Тюрк

Автор туралы мәлімет:

Рамазанова Ш.Ә. – филология ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан. ORCID: 0000-0001-9071-4872.

Рамазанова А.Ә. – қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, №1 мектеп-гимназия, Алматы, Қазақстан. ORCID: 0009-0006-9603-2729.

Information about authors:

Ramazanova Sh.A. – Candidate of Philological Sciences, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. ORCID: 0000-0001-9071-4872.

Ramazanova A.A. – teacher of Kazakh language and literature, school-gymnasium No. 1, Almaty, Kazakhstan. ORCID: 0009-0006-9603-2729.

Сведения об авторах:

Рамазанова Ш.А. – кандидат филологических наук, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан. ORCID: 0000-0001-9071-4872.

Рамазанова А.А. – учитель казахского языка и литературы, школа-гимназия №1, Алматы, Казахстан. ORCID: 0009-0006-9603-2729.